
ТАКТИЧКА ДУХОВНОСТ У УМЕТНИЧКИМ ПРАКСАМА ПЈЕРА ПАОЛА ПАЗОЛИНИЈА И ЦЕРОМА РОТЕНБЕРГА*

УДК 791.44.071.1 Pasolini P.P.+821.111(73).09 Rothenberg J.

DOI <https://doi.org/10.22182/spm.specijal2019.6>

Оригинални научни рад

Лада Стевановић

Етнографски институт САНУ, Београд

Дубравка Ђурић

Факултет за медије и комуникације,

Универзитет Сингидунум, Београд

Сажетак

У раду се бавимо неконвенционалним односом према религији и духовношћу двојице аутора – Пјера Паола Пазолинија, италијанског левичара, есејисте, књижевника и редитеља, као и америчког песника-антрополога, антологичара и перформера Церома Ротенберга. Они су деловали у различитим културним контекстима (католичкој Италији и мултикултуралној Америци) и у различитим уметностима, али су у свом раду развијали амбивалентне и субверзивне тактике показујући неортодоксно схватање религије и духовних традиција. Пазолини се у филмовима

---

* Овај рад резултат је истраживања на пројектима: *Културно наслеђе и идентитет 177026* и *Књижевство: теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године 178029*, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

бавио раним хришћанством, критикујући цркву као институцију. Ротенберг се бавио различитим духовним традицијама у распону од америчких староседелачких, хришћанских, будистичких и јеврејских традиција. Обојица имплицитно и експлицитно критикују религиозне ортодоксије и залажу се за трансформацију религиозних и духовних пракси у складу са савременошћу. У раду ћемо се усредсредити на различите субверзивне тактике које су развили.

Кључне речи: духовност, католицизам, Пазолини, Ротенберг, секуларизација, субверзија, традиција.

УВОД

У тексту разматрамо двојицу уметника, италијанског редитеља, есејисту и књижевника, Пјера Паола Пазолинија (1922-1975), и америчког песника, антрополога, преводиоца и перформера Џерома Ротенберга (1931). Мада долазе из различитих култура и делују у различитим уметностима, повезује их чињеница да су обојица развили контрадикторан однос према духовним традицијама култура из којих долазе. Пазолини се као песник поставио насупрот тадашњим актуелним покретима у италијанској књижевности попут херметизма, неоавангарде и неореализма. Сматрајући их неучинковитим и заробљеним у језику, посегнуо је за традиционалним песничким формама. Будући да је његова поезија конзервативна и традиционалистичка, нећемо се њоме бавити. Пажњу ћемо усмерити на Пазолинијеве филмове и на њихов контрадикторан и проблематичан однос према католичанству и марксизму. Ротенберг припада радикалној песничкој пракси у којој се рад са материјалношћу језика и разоткривање кодова културе сматра подручјем суберзивног активизма. Код Ротенберга ћемо разматрати његов контрадикторан однос према јеврејској духовној традицији и његово посезање за усменим

културама, пре свега америчких староседелачких народа и њиховим ритуалним праксама. Као експериментални песник, Ротенберг је био окренут европском експерименту, што су тадашњи критичари видели као проблематично и неуклопљиво у актуелне експерименталне тенденције америчке поезије. Док је Пазолини деловао као утицајни режисер, новинар, и песник, сликар и теоретичар, Ротенберг је деловао и делује као песник антрополог, преводаца, антологичар и перформер. Проблематичност Пазолинијеве позиције у оквиру италијанске конзервативне културе 60-их и 70-их година XX века произлази из његовог статуса хомосексуалца као јавне личности као и из бескомпромисне критичке оштрине усмерене како према његовим политичким и идеолошким опонентима, тако и према истомишљеницима (који су га потом прогонили). Ротенбергова је позиција у оквирима контрапоетичке експерименталне америчке песничке сцене била неизвесна због његовог статуса песника антрополога који је као преводаца био посредник између америчке песничке културе, с једне стране и староседелачких усмених култура и европске експерименталне традиције, с друге. И поред поменутих разлика, повезује их настојање да у свом раду развију субверзивне тактике које можемо схватити као јеретички однос према ортодоксијама религиозних традиција из којих су потекли - католичанства и јеврејства.

КАТОЛИЧАНСТВО И МАРКСИЗАМ У ФИЛМУ ПЈЕРА ПАОЛА ПАЗОЛИНИЈА

Пазолинијева духовност као и однос према хришћанству и католичанству амбивалентни су на више нивоа. Једно питање је свакако питање вере и Пазолинијеве личне религијске потребе и религијских искустава, други ниво се односи на католичку цркву као институцију, а трећи на хришћанско културно наслеђе којег он, упркос снажно израженом антиклерикалном ставу, не жели да се одрекне.¹

Црпећи инспирацију из Новог Завета али и из ренесансног сликарства, Пазолини је 1964. године снимио контраверзни

---

¹ Pier Paolo Pasolini, *I dialoghi*. Editori Riuniti, Rome, 1992, стр. 206-207. Stefania Benini, *Pasolini. The Sacred Flesh*. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2015 стр. 48.

филм *Јеванђеље по Матеју*, изазвавши истовремено одобравање и критику међу онима који су политички потпуно супротно опредељени. Занимљива чињеница је да је и ватиканска штампа из 2015. године (*L'Osservatore Romano*) ово остварење прогласила најбољим икада снимљеним филмом о Христу.² У решавање ове интерпретативне загонетке потребно је кренути не само од Пазолинијевог амбивалентног односа према религији³, већ се осврнути на контекст у коме је филм снимљен и на појаву Папе Јована XXIII који је свакако представљао потпуно нови, револуционарни, екуменски дух у католичкој цркви крајем 50-их година XX века.

Папа Јован XXIII (Анђело Ђузепе Ронцали) коме Пазолини посвећује своје *Јеванђеље по Матеју*, важио је за човека који се залагао за исправљање неправди у Цркви и једнакост међу свим људима. Избор оваквог човека за папу било је велико изненађење, што говори о томе да су његови ставови одударали од онога што се најчешће повезивало са Црквом. Веза између филма *Јеванђеље по Матеју*, тј. Пазолинија и Папе Јована XXIII (на позицији од 1958. до 1963.) директно је успостављена Пазолинијевим учешћем у дијалогу између марксиста и католика који је иницирао Папа у оквиру иницијативе *Pro Civitate Christiana* у Асизију. Наиме, Пазолини је добио идеју да сними овај филм када је 1962. године био на споменутом семинару. Размишљајући да ли да оде и види папу или не, Пазолини је одлучио да остане у соби у којој је нашао Нови Завет и прочитао текст Јеванђеља по Матеју који га је одмах заинтригирао.⁴ Штајнбајс сматра ову информацију митом, али не треба изгубити из вида да је Пазолини као уметник непрекидно деловао кроз целокупни јавни наступ, те је вероватно и сам био креатор ове приче о надахнућу за ново читање Библије које је сматрао потребним управо у дијалогу са марксизмом.

2 *In Francis' Church Pasolini goes to heaven*, Vatican Insider Inquiries and Interviews, Internet <http://www.lastampa.it/2014/07/22/vaticaninsider/in-francis-church-pasolini-goes-to-heaven-7Tl3x-A1jPFY85DuVzB11IN/pagina.html>

3 Пазолини се религијом бавио и у филму *Medea* из 1969., у коме преиспитује прогрес и рационалне принципе савременог света кроз однос са религијским принципима. Види више у Lada Stevanović, "Between Mythical and Rational Worlds: *Medea* by Pier Paolo Pasolini", *Ancient Worlds in Film and Television*, Almut-Barbara Renger, Jon Solomon, Brill, Leiden, Boston, 2013, стр.213-227.

4 Stefania, Benini, *Pasolini. The Sacred Flesh*. нав. дело стр. 62.

У *Јеванђељу по Матеју* Пазолини јасну оштрицу парадоксално бруси доследно пратећи новозаветну потку и не дајући филму рухо спектакла. Ова тактичка стваралачка процедура избегавања да се раскош спектакуларно прикаже на платну може се повезати са Пазолинијевим често наглашаваним отпором према свему што у хришћанству оличава богатство, моћ и утицај, кроз институције, формалности и клерикализам повезан и са материјалним богатством. Свестан моћи покретних слика, Пазолини конципира филм као анти-спектакл, стварајући од гледаоца активне учеснике, а не пасивне конзументе.

У том смислу, окретање новозаветном тексту, упркос Пазолинијевој неконвенционалној религиозности означава Пазолинијеву тактику којом показује контрадикторни однос према религији. Критикујући институције, моћ и хијерархију Пазолини поштује религијска осећања. Потреба овог аутора да у новом времену и у филмском медију понови поруку *Јеванђеља* и истакне скромност и једноставност раног хришћанства, носи дах неопходног духовног и друштвеног препорода.

Христ у Пазолинијевом *Јеванђељу по Матеју* представља страственог месију, који се према пророчанству, појављује на земљи и проповеда. Овај Исус је, као и новозаветни, Матејев, снажно уверен у оно што говори, елоквентан, уверљив и готово фанатичан. Његова убеђења толико су изражајна и снажна да је атмосфера коју ствара налик револуционарном активизму. Тако се у овај филмски лик прелива Пазолинијево схватање једне од додирних тачака хришћанства и марксизма, а то је посвећеност идеји или вери, која је непоколебљива. У том смислу, поред тога што експлицитно говори о религијском аспекту марксизма⁵, Пазолини их спаја у Христовом лику.

Значајно је поменути да се у филму у улози остареле Марије појављује Пазолинијева мајка. Пазолини је веровао да у филмовима не треба глумити већ бити, а у конкретном филму који се бави ранохришћанском митологијом, овај чин

⁵ У *Дијалозима (I dialoghi)*, у тексту под називом „Марксизам и друштво“ (*Marxismo e società*) између осталог каже да „онај ко је истински хришћанин и онај ко је истински демократа не може да дискриминише друге.“ Stefania Benini, *The Sacred Flesh*. Нав. дело стр. 46-47, cf. Pier Paolo Pasolini, *I dialoghi*, Нав. дело стр. 794-796. Поред тога у марксистичком концепту Пазолини *Наде* препознаје визију коју схвата религијски, због чега тврди да је „у том смислу марксиста религиозан човек“. Pasolini, Pier Paolo, *Saggi sulla Politica e sulla Società*. ur. Walter Siti, Silvia de Laude, Arnoldo Mondadori, I Meridiani, Milano, 1999, стр. 803.

упућује на његово схватање да свето постоји у свакидашњици и у односима међу (стварним) људима. Светост за Пазолинија није измештена у другу, вишу сферу, већ је ту, међу нама. Пазолини је више пута нагласио како своју мајку (као и себе) види као привржену неинституционализованој религији, оној сеоског типа, религији обичног света и посебно жена које су увек изван званичне културе и религије, те изван доминантних структура. „Мотивација која је заједничка свим мојим филмовима је да вратим реалности њено свето значење“.⁶ Управо у том контексту је потребно посматрати на који начин Пазолини у филму приказује Исусова чуда – храћење гладних умноженим хлебовима, као и лечење болесних и лепрозних. Наиме, реч је о кадровима који су скромни, једноставни и који приказују Исусова чуда без упуштања у фантазију и мистификацију. Управо овакав Пазолинијев приступ коме није у фокусу религијско чудо већ десет Божијих заповести, значајно одређује филм *Јеванђеље по Матеју*, пребацујући тежиште са религијског чуда и мистицизма, на религиозно понашање кроз понављање приче о Исусовом животу и на само хришћанско учење кроз десет Божијих заповести.

Вратимо се још једној особености препознатљивој у Пазолинијевом схватању католичанства и марксизму, а то је вечито присуство сумње, преиспитивања, критике, али и отвореност за нови поглед, у крајњој линији и за дијалог о коме је реч. Иако у једном од већ наведених интервјуа он пориче да је атеиста („ако знате да сам атеиста, онда ме познајете боље него што ја познајемо самога себе“⁷), Пазолини је сумњичав према сопственој вери, макар оној коју нормира католичанство, због чега је тражио начин да приликом снимања филма не упадне у „апсолутну неискреност“. Пошто је најпре искористио своју фасцинацију Исусовом хуманошћу, проблем са вером решио је тако што је приказао однос верника према Христу.⁸ Тако му је успело оно што и јесте суштина сваког дијалога, а то је да заузме туђе становиште и прикаже свет туђим очима. Наравно, кроз филм провејава и Пазолинијев став што ствара слику која је комплексна и вишезначна.

6 Guy Flatley, "One Man's God, Another Man's Devil," *The New York Times* (April 20, 1969) D15; Internet <http://moviecrazed.com/outpast/pasolini.html>.

7 <http://users.hal-pc.org/~questers/pasolini.html>

8 Pasolini, Pier Paolo, *Saggi sulla Politica e sulla Società*. Нав. дело стр 808-809.

Поред неконвенционалног приступа избору оних који се појављују у филму (искључиво натуршчици и непрофесионални глумци међу којима има и Пазолинијевих пријатеља⁹) једну од најузбудљивијих и најеклектичнијих димензија филма представља музика, али и њено одсуство. Осим класичне музике (Баха, Прокофјева и Моцарта) и немих кадрова, ту је и чувена афричка Миса Луба као и афроамеричка песма из XIX века коју изводи Одета (*Каткада се осећам као дете без мајке*) о детету које је на аукцији продато у робље. Ове композиције које су недвосмислени спој афричког и хришћанског, подсећање су на оно на чему Пазолини непрекидно инсистира – не заборавити оне који пате и не пристати на неправду која се Другима чини. Кроз афричку духовну и афро-америчку соул музику Пазолини суптилно подсећа на екуменизам за који се залаже, али и на чињеницу да је ширење хришћанства у Африци и Америци почивало и на црквеној доминацији која је стигла са колонијалним освајањима и ропством.

На особен начин, Пазолини је успео да се у овом филму обрати хришћанским верницима у потпуности поштујући хришћанска религијска начела и текст јеванђеља, истовремено критикујући цркву и оставши доследан својој духовности¹⁰ која превазилази конвенционалне оквире једне религије и њене институције.

У великом и разноврсном Пазолинијевом опусу усредсредиле смо се на његову филмску продукцију, а сада ћемо му контрапунктирати песничку, преводилачку и извођачку праксу Џерома Ротенберга. За разлику од филма којим се Пазолини бавио, који као медиј долази до широке публике, поезија је маргинална, а посебно је то случај са експерименталном поезијом каква је Ротенбергова. Пазолини је као католички интелектуалац деловао у католичкој италијанској култури, а Ротенберг као секуларни Јеврејин делује у доминантно протестантској, али темељно мултикултуралној америчкој култури. Показали смо Пазолинијеве субверзивне

9 У улози апостола Филипа појављује се млади Ђорђо Агамбен.

10 Пазолини се религијом бавио и у филму *Медеја* из 1969., у коме преиспитује прогрес и рационалне принципе савременог света кроз однос са религијским принципима. Види више у Lada Stevanović, "Between Mythical and Rational Worlds: *Medea* by Pier Paolo Pasolini", *Ancient Worlds in Film and Television*, Almut-Barbara Renger, Jon Solomon, Brill, Leiden, Boston, 2013, стр.213-227.

тактике у филмској продукцији у односу на католичанство, у наставку ћемо се бавити Ротенберговом поетском продукцијом у чијем је средишту секуларизација текстуалних поступака обликованих у мистичким традицијама.

ЦЕРОМ РОТЕНБЕРГ И ДУХОВНОСТ У ЕКСПЕРИМЕНТАЛНОЈ ПОЕЗИЈИ

Цером Ротенберг се као песник-антрополог, преводилац и антологичар бавио америчким староседелачким културама, затим усменим културама из различитих делова света (укључујући и српску¹¹) и бројним духовним традицијама. Из те делатности настала је његова *етнопоетика* која је означила поновно откривање усмене поезије.¹² *Етнопоетика* је артикулисана у контексту побуне младих 60-их година XX столећа и нове левице. Антрополошко усмерење етнопоетике било је у складу са *антрополошким обртом* до којег је дошло унутар саме нове левице.¹³ У видно поље ушли су облици живота које је европоцентрична колонијална свест искључила а њиховом реактуализацијом легитимитет су добили нови начини организације свакодневног живота. У овом обрту свакодневни живот је постао значајна категорија као место друштвених трансформација на микро нивоу. Веровало се да тај ниво има потенцијал да утиче на кључне промене на макро нивоу глобалног друштва. У том смислу, песник-антрополог више не схвата списатељску праксу као писање песама које ће у штампаној форми доћи до читалаца и читатељки. Писање поезије се у оквирима доминације штампане културе производило и конзумирало у приватној сфери, мада је суштински одређено институцијом књижевности. У овом моделу песник “проналази сопствени глас” а тај глас је глас усамљеног генија, који лирски уобличава персонални наратив. Али за песнике попут Ротенберга, писање превазилази оквири штампаног текста и приватну сферу и улази у домен перформанса, ритуала и гласовног извођење. У овој новој

11 У два тома антологије *Poems for the Millenium* уврстио је рад Васка Попе и Вука Караџића.

12 Dubravka Đurić, “Džerom Rotenberg: performans poezija, etnopoetika i totalni prevod”, у *Džerom Rotenberg, Rad sna i druge pesme*, OKF, Cetinje, стр. 54.

13 Lytle Show, *Fieldworks: From Lace to Site in Postwar Poetics*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2013, стр. 68.

парадигми песници и песникиње не трагају за гласом, већ развијају тактике артикулисања мноштво гласова који одзвањају у различитим културама или сапостоје у многогласју савремене сложене мултикултуралности. Ротенберг истиче важност спољашњих фактора у разумевању песме: “интенцију песника, његов однос према заједници, услове његовог живота & времена, његову политика, његово полагање права на визију и искуство”.¹⁴ Песник и песникиња трагају за “новином мисли”, а имплицитно се подразумева политички и социјални став да поезија саучествује у артикулацијама свакодневног живота и мишљења.¹⁵ Ова позиција је била у складу са настојањима да се сруше границе између живота и уметности, а сама уметност је постала полука друштвених трансформација.

По Ротенбергу, племенска усмена култура је нудила модел говорних ситуација (ми их називамо поезијом) као ритуалних интермедијалних комуналних догађаја.¹⁶ Говор је у усменим културама увек интегрисан у ритуални догађај. Како би ову језичку прикису учино доступном, Ротенберг ју је преводио и антологизирао. Да би што боље у другом језику представио квалитет усмености, Ротенберг је преводио и гласове који у усменом извођењу постоје али са аспекта западних језичких система немају смисла. Те гласове је преводио у еквивалентне гласове енглеског језика. Уштампаном облику их је визуелно распоређивао на страницу папира да би указао на симултаност у извођењу. Овај начин превођења назвао је *топним преводом*, а будући да усмена ”поезија” постоји као изведбени догађај, Ротенберг ју је изводио у перформансима, што је извао *топалним перформансом*.¹⁷ Он је истакао да су активности песника и мистика аналогне, те је песника поредио са шаманом који је “истовремено аутсајдер, али и особа која је заједници потребна да би се вредновала одређена искуства важна за заједницу”.¹⁸ На делу је радикално преиспитивање односа између модерног и “примитивног” које се трансфигурира

14 Jerome Rothenberg, *Pre-faces and Other Writings*, A New Directions Book, New York, 1981, стр. 35.

15 Hank Lazer, *Opposing Poetries. Volume Two – Issues and Institutions*, Northwestern University Press, Evanstone, 1996, стр. 96.

16 Jerome Rotheberg, *Pre-faces and Other Writings*, Нав. дело стр. 96.

17 Исто, стр. 91.

18 Исто, стр. 134.

показујући свој утопијски трансформативни потенцијал. Улога шамана је била визионарска, он је био актер који заједницу лечи. Зато је на почетку “Личног манифеста” написаног 1966. Ротенберг изнео став да је функција песника у друштву да подстакне појединце да промене своје светоназоре.¹⁹ Да би показао како древне традиције могу бити делатне у савремености, Ротенберг је разрадио посебну тактику “секуларизације мистичког и натприродног”.²⁰ У антологијама попут *Технишара светог* (1968), *Протрести бундеву: Традиционална поезија северноамеричких Индијанаца* (1972), *Велика Јеврејска књига: Јеврејске песме и визије од племенских времена до данас* (1978) је зато представио мистичне паганске, индијанске, хришћенске, будистичке и јеврејске традиције. Ротенбергове антологије су замишљене и реализоване као отеловиљење активних и трансформативних идеја којима је могуће променити западни књижевни канон, што је у складу са настојањем да се сам људски живот трансформише.²¹ Проучавајући мистичне традиције, Ротенберг се суочио са језичким интензитетом и, како је сам истакао, страшно је желео да тај интензитет присвоји. Да би га присвојио, морао је да смисли тактику која би му омогућавала да покрене процес трансформације мистичког и религиозног поља тако што ће га превести у секуларно поетско поље. При свему томе је посебно наглашавао комплексне ритуалне аспекте и религиозне когнитивне процесе мишљења посредоване језиком. Као узор послужило му је дадаистички песник Ричард Хилсезенбек, који је радио на трансферу “од религије неортодоксних верујућих (*мисбелиеверс*) ка религији неверујућих (*дисбелиеверс*)”.²² Ротенберг је нагласио да је желео да остане на истој страни на којој су *неверујући*. Као пример овог процеса може се навести његова књига *Гематрија* у којој су песме генерисане квазиалеаторним процесом, изведеним из традиционалне

---

19 Исто, стр 51.

20 Jerome Rothenberg, “The House of Jews: Expermental Modernism and Trandtional Jewish Practice”, in: *Radical Poetics and Secular Jewish Culture*, (eds. Stephen Paul Miller and Daniel Morris), Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 2010, стр. 36.

21 Jerome Rothenberg, “The Construction of Poems for the Millenium, Volime Three and the Pomes It Engenderede”, in: *Active Romantism: The Radical Impluse in Nineteenth-Century and Contemporary Poetic Practice*, (eds. Julie Carr and Jeffrey C. Robinson), Tuscloosa, The University of Alabama Press, 2015, стр. 98.

22 Jerome Rothenberg, “The House of Jews”, Нав. дело стр. 35.

јеврејске нумерологије, која је трансформисана како би постала савремени модус генерисања песничке форме.²³ У том истраживачком и трансформативном процесу он као субјект дејствује “кроз секуларну/поетску свест која поставља садржај и форму светог насупрот онога што није свето, што је јеретичко, хетеродоксно, blasphemично и као такво сигурно секуларно”.²⁴ Због тога је Чарлс Бернстин истакао да Ротенбер припада радикалним секуларним јеврејским мислиоцима по моделу “нејеврејски Јеврејин” Исака Дојчера, као и Карл Маркс, Гертруда Стајн, Лудвиг Витгенштајн, Алберт Ајнштајн, Сигмунд Фројд, Франц Кафка и Пол Целан.²⁵

ЗАКЉУЧАК

У нашем раду расправљале смо о италијанском лево оријентисаном интелектуалцу Пјеру Паолу Пазолинију и америчком лево оријентисаном песнику Церому Ротенбергу. Мада је и Пазолини писао поезију, за наше истраживање је био занимљивији његов рад са филмом по којем је и постао познат. И Пазолинија и Ротенберга смо представиле као ауторе којима је религиозност и духовност значајна, али у свом уметничком раду развијају тактике које их постављају у контраверзни однос према свакој духовној ортодоксији. Ротенберга је био окренут усменим, народним културама, али је проучавао и хришћанске, будистичке и јеврејске духовне традиције. Њихово наслеђе представљао је у антологијама. Пазолини се у филмовима надовезивао на европско књижевно наслеђе почевши од грчких античких трагедија, увек показујући емпатију према угроженима давао је глас маргинализованим и потчињеним (*Јеванђеље по Матеју*, *Медеја*, *Краљ Едип*). У *Јеванђељу по Матеју* Пазолини се бави раним хришћанским текстом, али уводећи пријатеље и мајку као глумце, показује своју приврженост неинституционалној религији. Ротенберга, с друге стране, занимају религије из различитих делова света, сусрећући се са језичким интензитетом који долази из мистике.

23 Dubravka Đurić, “Džerom Rotenberg”, Нав. дело стр. 56-57.

24 Jerome Rothenberg, “The House of Jews”, Нав. дело стр. 36.

25 Charles Bernstein, “Radical Jewish Culture”, in: *Radical Poetics and Secular Jewish Culture*, (eds. Stephen Paul Miller and Daniel Morris), Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 2010, стр. 14.

Ротенберг је преузимао тај интензитет али га је секуларизовао, пребацујући га из поља религиозне мистике у поље секуларне поезије. Пазолини је у својој носталгији за “сеоским типом религије” одбацио метафизичког бога, проналазећи божанско управо у реалности. Иако су наизглед супротних позиција – Ротенберг одбацује натприродно и мистично, а Пазолини тражи свето у реалности, они заправо кроз различите тактике духовности одбацују религиозне институције и метафизичког Бога и мистику.

ЛИТЕРАТУРА

- Bazzocchi Marco Antonio, *Pier Paolo Pasolini*. Edizioni, Bruno Mondadori, Milano, 1998.
- Benini Stefania, *Pasolini. The Sacred Flesh*. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2015.
- Bernstein Charles, “Radical Jewish Culture”, in: *Radical Poetics and Secular Jewish Culture*, (eds. Stephen Paul Miller and Daniel Morris), Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 2010, 12-17.
- Ђурић Dubravka, “Džerom Rotenberg: performans poezija, etno-poetika i toptalni prevod”, u Džerom Rotenberg, *Rad sna i druge pesme*, izbor, prevod I pogovor Dubravka Ђурић, OKF, Cetinje 2018, 51-57.
- Flatley Guy, “One Man’s God, Another Man’s Devil,” *The New York Times* (April 20, 1969) D15; Internet, <http://movie-crazed.com/outpast/pasolini.html>.
- Lazer, Hank, “Who or What Is a Jewish American Poet, with Specific Reference to David Antin, Charles Benrstin, Rachel Blau DuPlessis, and Jerome Rothenberg”, in: *Radical Poetics and Secular Jewish Culture*, (eds. Stephen Paul Miller and Daniel Morris), Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 2010, 18-31.
- Lazer Hank, *Opposing Poetries. Volume Two – Issues and Institutions*, Northwestern University Press, Evanstone, 1996.

- Pasolini Pier Paolo, *I dialoghi*. Editori Riuniti, Rome, 1992.
- Pasolini Pier Paolo, *Saggi sulla Politica e sulla Società*. ur. Walter Siti, Silvia de Laude, Arnoldo Mondadori, I Meridiani, Milano, 1999.
- Пазолини Пјер Паоло, „Пазолини говори“, у Пјер Паоло Пазолини, вечност визионара, ур. Слободан Аранђеловић, прев. Лидија Јовановић, Дом културе Студентски град, Београд, 2004, стр. 18. Преузето и преведено из књиге *Une vie future* Associazione Fondo P. P. Pasolini, 1987.
- Rothenberg, Jerome, “The Construction of Poems for the Millennium, Volume Three and the Pomes It Engendered”, in: *Active Romanticism: The Radical Impulse in Nineteenth-Century and Contemporary Poetic Practice*, (eds. Julie Carr and Jeffrey C. Robinson), Tusculooa, The University of Alabama Press, 2015, 91-98.
- Rothenberg, Jerome, “The House of Jews: Experimental Modernism and Traditional Jewish Practice”, in: *Radical Poetics and Secular Jewish Culture*, (eds. Stephen Paul Miller and Daniel Morris), Tuscaloosa, The University of Alabama Press, 2010, 32-39.
- Rothenberg, Jerome, *Pre-faces and Other Writings*, A New Directions Book, New York, 1981.
- Ryan-Scheutz Collen, *Sex, the Self and the Sacred. Women in the Cinema of Pier Paolo Pasolini*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2007.
- Sacarpetta Guy, „Pasolini, uzorni buntovnik“, прев. Mario Kopic, Pešcanik, преузето и преведено са Le Mond Diplomatique, feb 2016. <https://pescanik.net/pasolini-uzorni-buntovnik/>
- Shaw Lytle, *Fieldworks: From Lace to Site in Postwar Poetics*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2013.
- Stevanović Lada, “Between Mythical and Rational Worlds: Medea by Pier Paolo Pasolini“, *Ancient Worlds in Film and Television*, Almut-Barbara Renger, Jon Solomon, Brill, Leiden, Boston, 2013, стр.213-227.

Lada Stevanović

Dubravka Đurić

STRATEGIC SPIRITUALITY IN ARTISTIC
PRACTICES OF PIERRE PAOLO PASOLINI
AND JEROME ROTHENBERG

Resume

We will discuss Pierre Paolo Pasolini, Italian film director, poet, essayist, and activist, and Jerome Rothenberg, American poet-anthropologist, translator, anthologist, and performer since both of them worked within religious and spiritual contexts. Pasolini dealt with Catholicism in his movies, and Rothenberg used different religious cultures in his anthologies and his own poems. Pasolini understood film as an art which can reach broad general public. Rothenberg's experimental poetry generally has a relatively small audience. Pasolini criticized Italian neo-avant-garde for being elitist and too formalist, and because of that turned to film. Rothenberg creates within the experimental poetry scene in which protagonists believe that working with materiality of poetry and culture is an important form of political activism. What connects these authors is their subversive relation to spirituality. They both invented strategies to question the orthodox religious stances. Pasolini considered himself practicing Catholic, but criticized the Church as an institution. In his movies he deals with early Christian themes of New Testament, pointing to the spiritual embodiment within the mundane. Rothenberg, as a secular Jew, examines spiritual texts from different religions including Christianity, Buddhism, Judaism and native religions. He is especially interested in

oral traditions of American indigenous people. He has collected these materials in various anthologies. The main strategy in his usage of all these spiritual traditions is secularization of religious materials.

---

* Овај рад је примљен 07.05.2019. године, а прихваћен за објављивање 22.07.2019. године.